

FEKETE J. JÓZSEF

Szüntelen ozmózis

Csáthról és legutóbb megjelent naplójáról

Csáth Géza születésének 120. évfordulójára 2007. február 13-án emlékezhetünk, az ünnepség azonban jóval korábban elkezdődött. Hivatalosan ugyan nem lesz semmiféle Csáth-év, a publikációk szaporodása azonban jelzi, hogy fontos évforduló közeleg, az irodalomtörténet-írás számon tartja (ifj.) Brenner József, a későbbi Csáth Géza művét, és születésnapja alkalmából rá kívánja irányítani a figyelmet a szerző tragikusan rövid alkotói pályájának termésére. Ebből az alkalomból valamelyik kiadó bizonyára szépirodalmi munkáit is közreadja, esetleg válogat a novelláiból, hiszen mindig születik új olvasó, és Csáth novellisztikája ma is élő, olvasható, olvasásra ajánlott. De mi kerüljön a terítékre a jeles alkalomból a régi olvasó asztalán, aki túl van már Csáth szépirodalmi művein? Van-e még újdonság, amivel újra becsábítható a *varázsló kertjébe*?

A kiadványok nyomán az évfordulót már jó egy évvel megelőzően tapasztalhattuk, hogy van ilyen nóvum. Azon túlmenően, hogy az író-rendező Urbán András *0,1* címmel színpadi játékban értelmezte a maga nyelvén a Csáth-jelenséget, Iván Attila pedig kisjátékfilmre rendezett Bicskei Zoltán forgatókönyve nyomán *Tűzút* címmel az íróról, irodalomközpontú adalékok is fölbukkantak. Igaz, nem kapitális felfedezések, nem kéziratban maradt remek, hanem újabb, eddig publikálatlan naplók, naplótöredékek, félbemaradt emlékirat, orvosi betegjegyzék, tábori lapok, levelek, orvosi vényre rótt végrendelet... egy életrajz mozaikkockái, egymáshoz illeszthető cserepek, de mégis mind reszti csupán, aminek vajmi kevés köze van az irodalomhoz. Vagy mégis? A kérdésre adható válasz is elbizonytalanító: mikor hogy. A napló- és levélírás ugyanis a műfajok kaméleonjai közé tartozik. Kétségtelen, hogy van szépirodalmi alkotás szándékával fogalmazott napló és levél is, ugyanakkor milliósámra vezetnek naplót és írnak levelet (e-mailt és sms-t is), amelyekben semmiféle szépirodalmi szándékot nem lehet feltételezni, sem találni. Azt is tudjuk, hogy e két műfajnak olyan vonulata is van, ami kimondottan valamilyen szépirodalmi alkotásra vonatkozik, például amikor az író munkanaplót vezet a készülő regénye fölötti tépelődése alapján, vagy magánlevélben számol be művéhez kapcsolódó gondolatairól. Az ilyen jellegű szövegek természetes módon illeszkednek az életműbe, részét is képezik annak. Végül vannak azok a levelek és naplók, amelyekre könnyen rásütjük, hogy nem (szép)irodalmi szándékkal készültek, teljesen magánjellegűek, ennél fogva – még ha író is a szerzőjük – nem tartoznak az életműhöz, vagyis kívül rekednek az irodalomtörténet-írás érdeklődési körén, más szempontból pedig nem ildomos szellőztetni őket. Az így vélekedők elfelejtenek két dolgot. Azt, hogy ha valaki azzal ül a papír (író- vagy számítógép billentyűzete) elé, hogy leírjon valamit, ebben a gesztusában eleve benne van annak az eshetősége, hogy még ha csupán a saját emlékeztetése

céljából is cselekszik, a leírtakat előreláthatóan és várhatóan valaki más is elolvashatja. A lejegyzésben, megörökítésben soha nincs egyedül a leíró, minduntalan vele van a feltételezhető mindenkor olvasó, ezért a magánjellegű írásos megnyilatkozás gesztusa eleve magában hordoz némi színészi elemet, a szövegalkotás megformálásának szerepjátszását, tehát soha se *csak* magunknak és csak az asztalfióknak írunk, még ha ennek nem is vagyunk tudatában, és akkor is, ha a szerepjátszás tudatosulását bármiféle láthatatlan tintákkal, kapcsos könyvekkel, titkos rekeszekkel, lezárt fiókokkal igyekszünk hatástalanítani. Másfelől pedig, amiről ugyancsak hajlamosak vagyunk megfeledkezni: az író magánnaplóját és magánlevelét is – író írta. Itt távolról se arra szeretnék utalni, hogy az írói tevékenység artistikus magasságba emeli művelőjét, és minden arannyá válik, ami kikerül a keze alól, hanem éppen ellenkezőleg, arra gondolok, hogy az írók magánjellegű feljegyzései hozzátartoznak az íróhoz, életművéhez, életéhez és művéhez, még ha nem is annak a szépirodalmi szelvéhez. Az irodalmi célú, és nem irodalmi célú írásbeli megnyilatkozások között az összefüggésük mellett átjárhatóság is tapasztalható. Ezt az átjárást Csáth példáján is szemlélhetjük. Amikor Brenner József 1914. augusztus 3-án tábori segédorvosként hadba vonult, korábban katonaként nem szolgálva, először öltött egyenruhát. Ennek zsebei számban és elhelyezkedésben annyira elütöttek a civil életben viselt ruházatától, hogy a rend- és leltármánias orvosdoktor Walker-jegyzetfüzetében pontos leírást készített uniformisa zsebeinek elosztásáról és tartalmáról. Ez a leltár a magánjellegű, pragmatikus, senki másra nem tartozó, és bárki másnak semmitmondó feljegyzés kiváló példája. Ám Csáth Géza fél évvel később elkezdte írni háborús emlékiratait, és ebbe a kétségtelenül szépirodalmi szándékot is magában hordozó töredékben maradt műbe beemelte a zsebekről készített feljegyzés keletkezésének jelenetét, és bemásolta a Walkerből a zsebleltárt is. A magánjellegű, és ez esetben kissé megmosolyogtató tartalmú írás – feljegyzés, irat, firka, rajz, vázlat, az életműn kívül maradt reszti – ily módon csúszik át a műalkotásba, és lesz az életmű része. Ezt a szinte kézzel fogható, szemléletes példát a Dér Zoltán által közreadott, *Csáth Géza: Emlékirataim a nagy évről. Háborús visszaemlékezések és levelek* című kötetben¹ olvashatjuk. Ennek a kiadványnak az emlékirat-töredéket tartalmazó részét az író szépirodalmi szándékkal fogalmazta, a közreadott levelek pedig részben illusztrálják, részben kiegészítik az elbeszéléteket, részben pedig kiteljesítik és majdnem végigmondják a torzóban maradt történetet. Nehezen állíthatnánk, hogy az itt közölt levelek kiutasíthatók lennének az írói életműből, noha a Brenner József/Csáth Géza nevek használata lényeges cezúráként választhatná el a magánember és az író írásbeli megnyilatkozásait. Csakhogy a kettő

¹ Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2005.

elválaszthatatlan egymástól, nincs is szükség semmiféle kirekesztésre. Tévedés ne essék, nem az életrajz és az életmű egybemosásáról van szó, hanem *írásról*, szövegekről, amelyek szerzője művész, akinek van magánélete, ennél fogva vannak magánjellelű írásai is, levelei, jegyzetei, nyilvántartásai, elszámolásai, utasításai.

A művészi életmű *ouvre*-je és a magánélet dokumentumai természetesen nem minden esetben mutatnak szoros párhuzamosságot, és Csáth Géza esetében is üveglábakon áll az elgondolás, hogy minden utána maradt írásos dokumentum beleolvasztható életművének artisztikus vonulataiba. Üveglábakon bizony, de még áll. Nem azért, mert az irodalomtörténet-írás máig honos módszertanából kiindulva ezek a dokumentumok is az irodalomtörténet érdeklődési körébe tartoznak, hanem azért inkább, mert Brenner József élete sajátos performanszként, élő műalkotásként képződött meg a köztudatban, tehát, tudjuk, hogy van elbeszélő műve, van kritikus, esszéírói opusa, van orvosi publikációja, ugyanakkor úgy hisszük, maga az élete is egy műalkotás, és sejteni véljük, hogy éppen az élete a legtökéletesebb, a legdramatikusabb és legkatartikusabb műve. Amennyiben az élet műalkotásként szemlélhető, akkor a magánélet magándokumentumai szerves összetevői ennek a műalkotásnak.

Az ilyen megközelítés is benne van kicsit Dér Zoltán Kilátó²-beli sorozatában, amelyben 2006 januárjától havi egy alkalommal válogatást közöl Csáth hátrahagyott leveleiből, és Kunkin Zsuzsannának a Csáth Géza (pontosabban dr. Brenner József belgyógyász, az idegbetegségek, kedélybetegségek és tüdőbajok szakorvosa) földesi naplójáról érkező szövegében,³ ugyanakkor egyfajta elbizonytalanodás is kiolvasható belőlük. A közreadókban ugyanis felmerül a kegyeletsértés réme, de gyorsan elhessegetik, amit egyfelől a Csáth halálától eltelt hosszú idő tesz számukra lehetővé, másfelől az, hogy Dér szándéka szerint olyan leveleket közöl kiváló filológiai kísérelő jegyzetekkel, „amelyek összefüggésbe hozhatók írói munkásságával”, vagyis az Opus Magnumnak tekinthető élet mellett a szépirodalmi alkotásokra is rávetülnek – bár ezen írás megfogalmazásáig ez a szándék majdhogynem csak a bejelentés szintjén jelenik meg a sorozatban –, Kunkin pedig, tekintettel, hogy a több mint két évig Földesen dolgozó, akkor már szépirodalmat nem író Brenner József orvosi naplójának általa ismertetett, hat hónapot felölelő, 4-es számú füzeté páciensek és betegségek nevét tartalmazza, azzal védi ki az indiszkréció vádját, hogy a lehető legkevesebbszer idézi a napló szövegét. Tekintettel, hogy egyetlen orvosnak a betegekről vezetett nyilvántartása, ami ráadásul a betegségeket, a gyógymódot, a kezelésért kapott fizetséget és a hölgypáciensekkel folytatott gáláns kalandokat is felsorolja, nem tartozik a nyilvánosságra, még ha írói álnéven Csáth Gézának is hívják a Brenner Józsefként gyakorló orvost, Kunkin Zsuzsanna nem ezeket az adatokat tette közzé, hanem Csáth nagyszerű rajzait, kalligrafikus futamait, szecessziós, dekoratív kompozícióit, amelyeket kiváló képzőművészi tehetséggel rajzolt fejlécként betegnaplója lapjainak élére, miközben rendelőjében pácienseire várakozott. A tanulmány szer-

zője könyvtárosként azonnal észreveszi, hogy az alkotásra alkalmatlan, de minduntalan afelé irányozó percek (Csáth esetében: hónapok, évek) alkotói pótcselekvésbe torkolltak: „Ezek az ékítmények a középkori másolókat, scriptorokat és illuminátorokat juttatják eszünkbe, akik a monoton másoló munkát sokszor saját kedvtelésükre miniatúrákkal tették színesebbé”. Kunkin Zsuzsanna emellett több olyan elemet azonosít ebben a betegnaplóban, amelyek beilleszkednek a szerző lelki alkatáról, műveltségéről, érdeklődési köréről, pillanatnyi tájékozottságáról stb. már kialakult képbe, ugyanakkor – ígéretén fölül – illusztratív megfeleléseket talál a feljegyzések, a rajzok és az életmű elemei között. A közreadó se magát, se olvasóját nem áltatja azzal, hogy a betegnapló valami lényegeset hozzátehetne Csáth szépirodalmi életművéhez, sem azzal, hogy bármiféle irodalmi hozadéka lenne, hanem „egy rendkívül tehetséges festő eddig teljesen ismeretlen opuszát”-t fedezte föl benne, és ennél fogva tartja Brenner doktor betegnaplóját Csáth életműve szeletének, amit érdemes az olvasó elé tárni. Igaza van, a rajzok az egymáshoz csiszolt kövek pontosságával illeszkednek a mozaikba, a Csáth-i mű, és a Csáth-i élet egymásra vetülő mozaikjába. A vizsgált füzet száznál több művészi alkotást, rajz-margináliát tartalmaz, olyan kirobbanó – nem utolsósorban az ajzószerék által hatványozott látomások vizuális és esztétikai leképzsését, tanulmányokat, iniciálékat, színpadterveket, amelyek láttán valóban bennszakad a lélegzet. Ha ez a resztlí, mi lehetett volna a fő mű, ha az alkotó élete nem törekedett volna ekkora igyekezettel a tökéletes, a főhős halálában kulmináló (élet)kompozíció felé? Nem tudhatjuk. Erre a következtetésre jutott az 1916. február elseje

² Az Újvidéken megjelenő Magyar Szó napilap kulturális melléklete.

³ In: Bácsország. Vajdasági honismereti szemle. Szabadka, 2005/4.

és 1916. július 8-a között vezetett földesi⁴ betegjegyzők tanulmányozása során Kunkin Zsuzsanna is, midőn leszögezte: „Írói készségét ekkor a morfium már kiölte, de a képzőművész Csáth még óriási megújulásokra képes”. Életéből ekkor azonban már csak három év van hátra.

Csáth Géza (Brenner József) talán nem is abba pusztult bele, hogy körülötte fölborult a világrend, összeomlott a kényelmet és biztonságot, jólétet és elegáns életvitelt nyújtó Monarchia kiszámítható és megbízható állami gépezete, hogy csődöt mondott politikai éleslátása, és az általa szenvedélyesen utált nagyhatalmak büntetésből hazáját megfosztották területének kétharmadától, emiatt egyik pillanatról a másikra a határ idegen oldalán találta magát, hanem inkább abba, hogy erről az állampolgárait az aranykor minden vívmányával elhalmozó, számukra az anyaméh biztonságát szavatoló monarchikus rendről a válsághelyzet első pillanatában kiderült, hogy a mindent mozgásban tartó és működtető *rend* csupán látszat, az előírások és szabályok által védett biztonságot az előírások és szabályok végrehajtói előtti kiszolgáltatottság váltotta fel.

„Nincs rend, nincs rend!” – sóhajt a tábori segédorvosként hadba vonuló Csáth már indulása előestéjén, már ekkor hiába kapaszkodna a számára a polgári kényelmet és nyugalmat, az életvitel kiszámíthatóságát megtestesítő REND-be, egyszerre látja és vizionálja, hogy nem szemenként, hanem szákszámra ömlik a homok a Monarchiát megtestesítő hadsereg gépezetébe, az örökmozgónak hitt roppant fogaskerekek előbb csak csikorognak, majd leállnak, és ezzel megszűnik a világ, amiben hinni lehetett, amiben hinni volt érdemes.

Csáth 1914. augusztus elsején kapta meg a bevonulási parancsot. Bár gimnazistaként katonai pályára készült, amibe apja is beleegyezett, soha nem volt katona, ennek ellenére azonnal tiszti rangra emelték és a frontra küldték. Az addig írásnak, muzsikálásnak, képzőművészetnek

élő fiatal fűrdőorvos valódi fellegjáró, de már a málházás során, a bevaganirozás előtt fölismeri, hogy „mihelyst háború van: két ellenség van. Az egyik a külső ellenség, a másik az okos és jóindulatú emberek közé került ostoba és öntetszelgő emberek titkos nagy szervezete, amely lerombolja a védelmi munkát, és útját állja minden egészséges gondolatnak, minden jóra való törekvésnek, minden gyors és célszerű erőfeszítésnek”. Tulajdonképpen a kor mindent átszövő bürokratikus, úrhatnám ügykezelését bírálja, ám rosszallását csupán a hadseregre szűkíti. Rémületes tapasztalásai nyomán elképed ugyan, de nem hajlandó fölébredni és kiszakadni a rózsaszín reményekkel párnázott álomvilágból, bár valahol legbelül mégis tisztában van vele, hogy illúziókba transzponálja a valóságot.

Hadi élményeit Csáth több mint félévnyi késéssel, feltehetően naplójának alapján fogalmazta torzóban maradt emlékirataiba, amit a Csáth-kutató Dér Zoltán az írónak feleségéhez, Jónás Olgához, illetve öccséhez, Brenner Dezsőhöz címzett leveleivel egészített ki.⁵

Az emlékiratokból és levelekből regényszerűen bontakozik ki az I. világháború történetének sajátos elbeszélése, a Monarchia összeomlásának nyitánya és Csáth szellemi összeroppanásának diáriuma. Ez utóbbinak vészjósoló előjele a rendtartás külsőségeihez való konok ragaszkodás. Öccsének például a következő utasítást adta: „Mától kezdve újra számozzuk a leveleinket. Éspedig az enyémekek a páratlan, a tied a páros számok. (Az én 1. levelemre jön a te 2. sz. leveled. Erre megy az én 3. sz. levelem. Esetleg te két levelemre az 5 és 7-re felelsz egy levélben, amelynek a jelzése 6–8. sz. levél.)” Ekkor még csak 1915. június 15-e volt, Csáth innentől fogva egyre zavartabb, ugyanis már 1910-től folyamatosan ópiumszármazékokon él, elvonókúrái eredménytelenek, a hadi szolgálat alatt pedig képtelen ellenőrzése alatt tartani szenvedélybetegségét, többszöri szabadságolás után 1917-ben véglegesen felmentik a szolgálat alól. Gyógyulása érdekében körorvosként helyezkedik el Földesen, majd Regőcén, de állapota egyre súlyosabb, paranoiája egyre mélyebb. 1919 áprilisától a bajai kórházban kezelik. Innentől már olyan a történet, mintha Csáth írta volna: az elmeosztályról megszökött, hazagyalogolt Regőcére, ahol húsz nap elteltével három revolvergolyóval kioltotta felesége életét, öngyilkosságot kísérelt meg, de megmentették, előbb a bajai kórházban ápolták, majd hozzátartozói kérésére átszállították a szabadkai kórházba.

A történet vége, hogy onnan is megszökött, Budapestre indult, de a szerb határőrök föltartóztatták, mire – egyes források szerint arzént, nagyobb valószínűséggel – nagy mennyiségű pantopont (ópiumszármazékot) vett be, amivel véget vetett életének. Sokan úgy tartják, ez volt a kisebbségbe szakadás elleni tiltakozás nagy, heroikus és abszolút művészi gesztusa: Csáth a demarkációs vonalon, holtan, homokba fűrt arccal. Pedig ő csak rendet szeretett volna maga körül, és magában.

Ez az életet művé emelő nagy performansz, aminek

⁴ Földes Kelet-Magyarország kis faluja, Püspökladánytól 20 kilométerre keletre. Brenner József több mint két évig volt itt orvos, miután szenvedélybetegségének kiderülése nyomán előbb szabadságolták, végül leszerelték a Monarchia hadseregéből. Földes nagyközségnek számított, a múlt század elején „gőzmalmok, ecetgyárak, takarékpénztár, posta és telefonközpont is volt” a mintegy 5000 lélekszámú településen. Földes után Brenner József Regőcén, a mai Rádicán folytatta háború alatti praxisát, sorsa itt kulminálódott, a német, szerb, magyar lakosságú faluban lőtte agyon feleségét és kísérelt meg öngyilkosságot.

⁵ Csáth Géza: *Emlékirataim a nagy évről. Háborús visszaemlékezések és levelek*. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2005. 250. o.

forgatókönyve jószerével kiolvasható az emlékiratokból, és kiegészíthető a *Kilátó*ban közölt levelek alapján. 2005-ben azonban megjelent ifj. Brenner József gyermekkori naplójának három egybefűzött füzeté,⁶ ami kapcsán kétségtelenül feltehető a kérdés, mit tehet hozzá a 10–12 éves gyermek diáknaplója a szépírói ouvre-höz. Semmit, válaszolhatunk kapásból. Az életműhöz semmiképpen semmit. Az író pszichiátriai kórképéhez sokat, de az meg nem tartozik az irodalomra. A lélektan terén laikusok számára annyi hozadéka van csupán ennek a közölt naplónak, hogy megerősíti a szerzőről a már korábban kialakult képet, és a már megjelent naplónak, emlékezéseinek előképét fedezheti fel benne.

Ifj. Brenner József kezdetben kötelező penzumnak érezhette a naplóírást, és nem is a feljegyzés tartalmáért, hanem a feljegyzés gesztusáért írta sorait. Mivel az emberrel nem történik mindennap valami érdemleges, a kis gimnazistától pedig még távol áll a kontempláció, tulajdonképpen nem volt miről írnia. Kezdő mondatában beszámolt a nap időjárásáról, feleléseiről, esetleges látogatóiról, majd hamarosan úgy döntött, csak akkor tesz bejegyzést, ha valami említésre méltó történik. Nem veszíti azonban kedvét, és lassacskán megtalálja naplóíró módszerét: füzetébe bemásolja iskolai bizonyítványait, egy-egy jeles alkalom menüjét, rendezvények meghívóit, ünnepi programokat, színházi szereposztásokat, majd, amikor rendszeresen jár színházba, a darabokról és alakításokról alkotott véleményét is összefoglalja, egy novelláskötet neki tetsző bevezetőjét is átmásolja. (Emlékezzünk a civil öltözék és az egyenruha zsebeinek eltérő „systemájáról” szóló későbbi, bemásolási epizódra!) A tizenegy éves gyerek az újságokból tájékozódva feljegyezte a politikai eseményeket, bel- és világpolitikai történéseket. Felnőttként, már a harctéren, folyton újságokat kért és kapott feleségétől, a hírlapfüggőség gyermekkorától kísérte. Ugyanakkor, ahogy gimnazistaként lejegyezte korának főbb eseményeit, a Szabadkán történeteket is, úgy írta betegnaplója margójára a falusi páciensektől hallott történeteket. Hadiorvosként naponta levelet követelt feleségétől és öccsétől, mindkettőt napi, heti, havi, évi elszámolásra utasította, és ezeknek a leltáraknak anyagi részét pontos könyveléssel kérte, ugyanakkor egyfajta lelkiismereti elszámolásra is igényt tartott – természetesen mindkettőt maga is gyakorolta. A tárgyak számára a kezdettel fogva anyagi vetületüket is magukban hordozták. Amikor tizenegy évesen megkapta a bérmlási ajándékát, nemcsak azt jegyezte föl, hogy az „egy ezüst katona lánc a végén van egy 4 szögletes medallion”, hanem azt is, hogy az ajándék „értéke 7.50 frt”, amikor meg osztályfőnökük neve napja alkalmából ajándékot vásároltak a tanulók, nem mulasztotta el feljegyezni, hogy „egy szép 4 frt értékű, bronz tentatartó volt az osztály ajándéka volt még ezen kívül egy szép 1 frtos csokor csupa rózsákból”.

A gyermekkori naplóból megtudhatjuk azt is, hogy előkelőnek számító családja kikkel állt kapcsolatban, hogy a kor műszaki vívmányaival megjelenésüket követően igen csak gyorsan találkozott, hogy lelkesen sportolt, s bár már kamaszkora előtt szemüvegre szorult, szenvedélyesen olvasta Jókait és Vernét. A naplóból kiderül, hogy ifj. Brenner

József már gyerekként tisztában volt a bevezetőben tett észrevétel bizonyosságával, miszerint a naplóíró soha nincs egyedül, a kvázi maga számára tett bejegyzések feltételesen mindig egy másik olvasó jelenlétét is feltételezik: két ízben csak emlékeztető szavakban írt le naplójában valamilyen eseményt, amelynek teljes kifejtését a napló úgymond nem bírta volna el. Amennyiben a napló csak önmaga emlékeztetésével készült volna, ugyan miért nem bírta volna el a papír azt a történetet, amit az emlékezet elbír? Innentől fogva akár az írói pálya csírájának is tekinthetjük ezt a gyermekkori naplót, hiszen – bár tudatlanul – komoly írói problémát, a mindenkori olvasó problémáját vetette fel benne az éppen csak hosszúnadrágos kisdíák. Az se belemagyarázás talán, hogy a majdani novellák hangvétele is felsejlik a napló szikár mondatai mögül, amikor Brenner József leírja, hogy már tizenkét évesen „természetfeletti” élményben volt része, amikor öccsével egy zárt helyiségben (irodában) játszottak, a falhoz csapódott gumilabda egyszerre eltűnt, és soha nem találták meg.

Ebben a naplóban is csörögnek a Csáth Gézáról talán mindörökre kirakatlanul maradó mozaik cserepei, köröttük természetesen sok a kacat, még a kéziratot közreadó, hozzá utószót író Dér Zoltán is úgy véli, a napi időjárási körülmények leírása egyedül csak az éghajlatváltozások kutatójának érdeklődésére számíthat. Más naplóját olvasni persze indiszkrécio, de az indiszkrécio ugyanakkor csábító, különösen egy olyan, ma is élő életmű szerzője esetében, mint amilyen Csáth Gézáé. Erősen vitatható azonban, hogy a tízéves gyermek naplója mennyire tekinthető ezen életmű részének. Úgy vélem, nyomaiban igen. Ezzel együtt úgy tartom, hogy az életmű (műalkotás) és az életrajz (a műalkotás létrehozója életének minden összetevője) között mindig ott feszült egy hol vékonyabb, hol vastagabb hártya, amelyen kölcsönös, szüntelen ozmózis nyomán valamiféle átjárhatóság lehetősége mindig adott. De az elválasztó hártya ezen átjárhatóság ellenére mindig ott van. Egyik oldalán az irodalommal, a másik oldalán az étellel.

⁶ Ifj. Brenner József (Csáth Géza): *Napló (1897–1899)*. Életjel, Szabadka, 2005. 163. o.